

РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ СА КОНЦЕСИВНОМ СЕМАНТИКОМ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Мијана Кубурић Маџура
Универзитет у Бањој Луци

RELATIVE CLAUSES WITH CONCESSIVE SEMANTICS IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Mijana Kuburić Macura
University of Banja Luka

This paper deals with clauses that express interference between concessive and qualificative semantics. Since adjectivity does not exclude adverbial semantics, under some specific syntactic and semantic conditions relative clauses can express concessive relations (as well as predicative appositive and some attribute – on the syntagmatic level).

Key words: relative clauses, concessive semantics

1. Увод

Да би се говорило о овој теми, треба на првом мјесту нагласити да концесивни однос у мишљењу, а самим тим у језику уопште, па тако и у српском језику, представља семантички вишеслојну и сложену релацију чија се суштина, структура и семантички подтипови могу одредити само анализом опречности, али и сродности и сличности са неколико других мисаоних и језичких категорија, на првом мјесту са категоријама кондиционалности, каузалности и адверзативности. Таква сложеност категорије концесивности говори умногоме о томе да је она одлика познијих фаза развоја мишљења и језика. Развој мишљења и сазнања, а самим тим и језика, текао је постепено, од примитивног мишљења, које је било, у ствари, „чулно“ мишљење и познавало само простор, вријеме, квалитет и квантитет, преко рационалног и емпиријског, до теоријског. У таквом процесу, форме мишљења постајале су све бројније и све сложеније, а језик их је пратио и развијао се у потпуности на њих ослоњен. На основу овога, одавно је већ закључено да је језик као систем познавао у

почецима свог развоја само просте категорије и развијао језичка средства која су омогућавала њихово представљање¹. Како су мишљење и сазнање прелазили свој наведени развојни пут, језик је већ постојећи апарат, тј. језичка средства већ постојећих категорија, у новим контекстима користио за исказивање нових односа, све до стварања контекстуално неусловљених средстава за исказивање новоформираних категорија (Касирер 1985: 147 – 148, Будагов 1981: 87 – 88). Из овога слиједи да концесивност, на основу њене семантичке и генеалогске сложености, представља и једну од комплекснијих, ако не и најкомплекснију мисаону релацију која се језиком исказује и да представља карактеристику напредног, сазнајно-теоријског мишљења. Концесивна релација, у својој основи, као и каузална и кондиционална, почива на вези између два фактора који учествују у њеном остваривању, а то су основ и посљедица. Међутим, у концесивном контексту, у везу су доведени обрнути узрок и посљедица (или, општије, услов и условљено), тако да се у концесивној релацији појављује посљедица супротна оној коју очекујемо на темељима експлицираног основа.

2. Интерференција концесивног и адјективног значења на синтагматском нивоу

Језичке јединице којима се исказује концесивно значење у српском језику релативно су добро описане, ако говоримо о јединицама које стоје у самом центру концесивног семантичког поља (као што су, нпр., приједлошко-падежне везе и зависне клаузе са општеконцесивним значењем). Међутим, јединицама у којима се огледа интерференција концесивног и других значења, које стоје на самим рубовима тог поља, досад се није поклањала посебна пажња. Изузетно значајно и занимљиво подручје истраживања представља интерференција концесивног и адјективног значења, која своју језичку манифестацију налази првенствено у релативним клаузама са концесивном као придруженом семантиком, али и, дјелимично, у

¹ Заговорници у лингвистици општеприхваћене локалистичке теорије тврде да је локалност била прва категорија коју је језик познавао. Локалистичка теорија, тј. идеја о структурисању и функционисању разних непросторних категорија на основу образаца којим се исказују просторна значења, позната је још од антике. Та теорија се заснива на принципу метафоризације просторних односа, при чему се језички знакови за обиљежавање примарно просторног значења преносе на обиљежавање односа апстрактне природе, првенствено временских односа, а преко њих и на остале односе који су по нечему аналогни просторним односима (в. Пипер 2001: 37 – 47).

неким другим језичким јединицама, на синтагматском нивоу језичке организације.

Концесивна семантика у адјективном значењу може бити донекле присутна и када су у питању атрибути – конгруентни и неконгруентни, међутим, таква семантика је у атрибутима присутна без икакве везе са предикатом реченице, која је неопходна да бисмо могли говорити о правом концесивном значењу неке језичке јединице. Такви су сљедећи конгруентни и неконгруентни атрибути, у којима је концесивна семантика присутна због природе лексема којима се они изражавају, а које, по правилу, имплицирају одсуство адекватног узрока или неопходног/адекватног услова неке појаве:

Јер, има у једним људима *безразложних* мржња и зависти које су веће и јаче од свега што други могу да створе и измисле. (Андрић, 68); [...] али толико пије и толико уздише да је јасно да га на то гони неки дубљи, много већи и њему самом непознати јад него што је његова неуслишана љубав и *безразложна* љубомора према лепој Јеврејци из Тарнова. (Андрић, 210); Чекао сам насред собе, с осјећањем немира, а нисам могао да му одредим узрок, горак због онога што сам учинио, и што нисам учинио, промашен те ноћи испуњене пријетњом и стрепњом *без разлога*. (Селимовић, 53); [...] обичан смртник, чувени певач *без оргуља свог гласа*, без патетике својих покрета, геније у тренутку док спава заборављен од својих муза и богиња, клоун *без маске и без лажног носа* [...] (Киш, 80); Зорић је додао да је Бреговић примио решење 9. августа и подсетио да је кривичну пријаву због кривичног дела градње *без грађевинске дозволе* тужилаштву поднело средином марта Министарство за животну средину и просторно планирање. (Блиц, 25); [...] који се препознаје по пренаглашеном осећају страха *без реалног повода* [...] (Политика, 17); Панични поремећај је изражен напад страха *без јасног узрока* [...] (Политика, 17); Окренуо сам се од њега, од ружне слике коју сам видио у њему, и од *безразложне* мржње што је у мени букнула, гушећи ме као дим, као гњилеж (Селимовић, 60); [...] ућуткај *безразложни* страх, немаш чега да се бојиш [...] (Селимовић, 77); [...] и заиста ме ослободила кратке и *безразложне* зачараности [...] (Селимовић, 86); Малопређашње *безразложно* узбуђење ме није више држало [...] (Селимовић, 98); Осјећање је сасвим необично: као да је свјеже сунчано јутро, као да сам се с далеког пута вратио кући, као да ме обасјала *безразложна* а јака радост, као да је тмине нестало. (Селимовић, 99); [...] жељан *случајне* добре воље [...] (Селимовић, 77); [...] наше *случајне* додире нико не примећује. (Киш, 61) и др.

Из ових примјера видимо да су такви атрибути, нпр.: „*безразложна* мржња“, „*безразложна* љубомора“, „*безразложни* страх“, „*стрепња без разлога*“, „*страх без реалног повода*“, „*напад страха без јасног узрока*“, којима се исказује одсуство узрока неке појаве или неког његовог типа (разлога или повода). Други тип оваквих атрибута су атрибути којима се исказује недостатак неког

неопходног основа за неку појаву („кловн без маске и лажног носа“, „певач без оргуља свог гласа“), а регистровали смо и атрибуте (једине у афирмативној форми) као што су „случајна добра воља“ и „случајни додири“, којима се такође указује на одсуство адекватног узрока одређене појаве. Дакле, сви наведени атрибути имају на логичком плану нијансу концесивног значења, која се огледа у томе што се њима указује на чињеницу да појава на коју се односе нема адекватан основ за своје постојање. Међутим, не може се говорити о њиховој концесивној вриједности на синтаксичком плану, јер је њихова улога искључиво идентификација, одређење именског појма, без успостављања односа са предикатом, који је, нпр., карактеристичан за предикатске апозитиве, јединице са „дјелимичном“ адјективном вриједношћу.

Неки од примјера предикатских апозитива са концесивном семантиком јесу сљедећи:

Свесна његове камене воље, ипак сам се понекад питала када ће је прекинути, када ће наталожени гнев грунути, када ће се брана пробити и бујица потећи. (Куић, 45); *Свестан чињенице да демистификујем значај и величину очевог подухвата, ипак понављам да у првом тренутку у његовим намерама није било ничег изузетног ни величанственог.* (Киш, 35); *Мало зачуђен због касне посете, сињор Јехуда га ипак љубазно прими [...]* (Куић, 288); *У први мах неодлучан, ипак је пристао [...]* (Албахари, 138); *[...] слеже Владо задовољно раменима, не налазећи никакав сигурнији адут којим би се супротставио овој двојници тврдоглаваца, који се, *толико различити*, ипак одједном нађоше на истој линији.* (Ђопић, 103).

Концесивно значење предикатског апозитива, иако је првенствено ослоњено на контекст, тј. на чињеницу да се њиме овдје исказује нека особина агенса која представља неадекватан основ за реализацију радње исказане предикатом, али се та радња упркос томе реализује, у наведеним примјерима је прецизирано и потврђено навођењем концесивне партикуле *ипак*. Концесивна партикула у наведеним примјерима онемогућава било какву другачију интерпретацију предикатског апозитива осим концесивне².

² Примјери са концесивном партикулом нису једини случај у којем предикатски апозитив остварује концесивну адвербијалну семантичку вриједност. У неким случајевима, концесивна интерпретација предикатског апозитива је једина могућа интерпретација захваљујући томе што се остварује у колокацији са глаголима чије је значење „неадекватно“ значењу предикатског апозитива, нпр.: *У општем гневу против Срба, он је *невин* погубљен [→ [...] он је погубљен *иако је био невин*], а Циганчад су му усадила цигару у мртва уста.* (Андрић, 101); *Знао*

3. Релативне реченице као језичке јединице којима се може исказивати концесивно значење

За истраживање релативних реченица у овом контексту, веома је важна њихова карактеристика да оне, поред адјективности, могу исказивати и нека адвербијална значења. На примјер, о томе да се узрок може исказати релативном реченицом писао је Милош Ковачевић у својој студији о узрочном семантичком пољу (Ковачевић 1988) и чланку *Сложена реченица с узрочном релативном клаузом* (Ковачевић 1998: 181 – 192) и при томе указао на значајне појединости које се тичу односа, на првом мјесту, релативности и узрочности, те услова које треба да испуњавају релативне клаузе да би се њима могла изразити узрочна семантика. Ковачевић наводи да граматичка литература намеће закључак о инкомпатибилности ове двије категорије тиме што се узрочне клаузе увијек и једино подводе под адвербијалне клаузе. Међутим, да то не мора нужно бити тако показује и податак да на унутарреченичном плану узрочни конституент не мора искључиво бити адвербијална одредба, него може бити и атрибут, и то и апозитивни и предикативни, по чему се закључује да функционални критеријум не може предодредити семантичку вриједност зависне узрочне клаузе (Ковачевић 1998: 181). Такође, Ковачевић наводи да би релативна реченица „искључивала узрочност само онда ако би била и структурно и семантички кохерентна категорија одређена неузрочном суштином. А она то, посебно на семантичком плану, није“ (Ковачевић 1998: 181 – 182). Што се тиче семантичких типова релативних реченица којима се може изразити узрочност, иако у појединим примјерима рестриктивне релативне реченице понекад постоји узрочно-последична веза садржаја основне и зависне клаузе, ипак је у овим случајевима

сам, колико ми мозак сад дозвољава да будем сигуран, знао сам за ту акцију у којој је он настрадао. *Ни крив ни дужан* [→ *Иако није ни крив ни дужан/Иако је невин*]. (Николић, 78). Овдје се ради о „фиксираним“ контекстима који увијек пружају семантичке предуслове за концесивну интерпретацију оваквих предикатских апозитива, јер они обавезно долазе уз предикате којима представљају неадекватне основе (попут „умријети“, „настрадати“, „бити погубљен“ и сл.). Предикатским апозитивима се у савременом српском језику може изражавати и условноконцесивно значење, и то алтернативно условноконцесивно значење, које подразумијева ирелевантност било које од двије потенцијалне особине именског појма за остварење предикатске радње. Тако је у сљедећим примјерима: [...] у време када је долазак госпођице Едит, *стваран или измишљен*, обременјивао ваздух густим мирисима [...] (Киш, 29); *Спасен – неспасен*, он га је његовао и заволио као брата! (Живковић, 21).

основна комуникативна улога клаузе рестриктивност, док је узрочна вриједност тек „логичка импликација проистекла из чињенице да је садржај клаузе послужио и као основ рестрикције антецедента и као „разлог“ радње предиката [...]“ (Ковачевић 1998: 183).

Већ на основу ових налаза може се наслутити да синтаксичке јединице чије је примарно обиљежје адјективност могу, под одређеним условима, имати и концесивну семантику.

Неке атрибутске (рестриктивне) релативне клаузе са придруженом концесивном семантиком које смо забиљежили у корпусу јесу сљедеће:

Пажљиво је исписао име и адресу неке улице за коју није знао да ли још постоји у Александрији и послао понуду поштом. (Павић, 171); Неки немају ни храбрости, али ја ту делим Де Голово мишљење да највише ризикује онај који неће да ризикује. (НИН, 16); А и као мајци ми је тешко да поверујем да жена која је родила дете може да му одузме живот. (Илустрована политика, 13); Догодило се оно чему се нико није надао. (Илустрована политика, 37); Он је суперхерој коме баш не иде све од руке [...] (Базар, 38); [...] лоше раде оно за шта су добро плаћени [...] (Еуро Блиц, 4); Новчаном казном од 3.000 до 15.000 КМ казниће се за прекршај правно лице ако [...] стави у промет лијек који нема одобрење издато од надлежне институције [...] (Закон 1, чл. 49) и др.

Све ове рестриктивне релативне клаузе на семантичком плану имају концесивну вриједност јер се њима указује на неку особину именског појма која је супротна логици, очекивању или неком систему правила, међутим, на синтаксичном плану адјективна вриједност оваквих клауза је основна и примарна њихова вриједност – њима се одређује особина неидентификованог, неодређеног именског појма, тако да им адјективност остаје једина синтаксичка вриједност.

Са друге стране, апозитивне (нерестриктивне) релативне клаузе имају другачији синтаксички статус, па могу имати и другачији статус када је у питању њихова концесивна вриједност. Нерестриктивне клаузе имају улогу да у реченицу унесу неку додатну информацију у вези са већ идентификованим, одређеним именским појмом, што им оставља могућност да успоставе и неку неадјективну везу са другим реченичним конституентима надређене клаузе (предикатом). Уколико је карактеристика те везе супротност са очекиваним одређењем именског појма, можемо говорити о концесивном семантичком подтипу нерестриктивних релативних клауза.

И за ове клаузе вриједи исто што и за нерестриктивне клаузе са узрочном семантиком – и оне се уводе релативном замјеницом *који*,

„пошто је она семантички необиљежена, па не предодређује семантичку вриједност нерестриktivне клаузе (што није случај са осталим везивним ријечима ове клаузе: *чији* даје клаузи посесивно значење, *гдје* мјесно, *кад* временско итд.)“ (Ковачевић 1998: 183 – 184). Неки од забиљежених примјера су сљедећи:

И сељак, који увек налази повода да се на нешто пожали, мора да призна да је година добро понела [...] (Андрић, 316); Увјерене у своју снагу, коју не користе, [...] гледају у нама могућег роба [...] (Селимовић, 18); И сама Софка, која је била навикла на толики сјај, ипак чисто претрну (Станковић, 95); Дакако, ја бих могао да пружим све одговоре на тањиру раскалашној људској врсти, која ме је прилично намучила током ових миленијума, али нећу! (Куић, 115); Не – док нас Европа, која се клела да нас неће уцењивати, некако ипак уцењује. (НИН, 21); Констанца је лежала болесна, а неколицина пријатеља, који су требали да прате сиромашни ковчег, вратили су се натраг пошто их је напољу дочекала права провала облака. (Живановић, 6); [...] оне, заправо, усвајају и пропагирају доминантне социјалне и културне вриједности, које су усмјерене против њихове властите сполне групе. (Закон 2, 13) и др.

Свим наведеним клаузама исказује се нека квалификација већ одређеног именског појма (то су лексеме које су одређене универзалношћу свог значења, нпр. *сељак* (у значењу „сви сељаци“), *људска врста* и др.; или својом јединственошћу, нпр. *Софка*, *Европа* и др.), која стоји у супротности са надређеном предикацијом, комуникативно примарном. Та супротност се огледа у изневјерености очекивања створеног на основу садржаја релативне клаузе (нпр. „Не – док нас Европа, која се клела да нас неће уцењивати, некако ипак уцењује“ (← иако се очекивало да нас неће уцењивати на основу тога што се клела да нас неће уцењивати, Европа нас ипак уцењује)). Зато би најближи семантички еквивалент међу адвербијалним клаузама за све наведене примјере биле управо концесивне клаузе, што показујемо могућношћу њихове супституције у сљедећим примјерима:

И сељак, који увек налази повода да се на нешто пожали [→ иако увијек налази повода да се на нешто пожали], мора да призна да је година добро понела [...]; Увјерене у своју снагу, коју не користе [→ иако је не користе], [...] гледају у нама могућег роба [...]; И сама Софка, која је била навикла на толики сјај [→ иако је била навикла на толики сјај], ипак чисто претрну; Дакако, ја бих могао да пружим све одговоре на тањиру раскалашној људској врсти, која ме је прилично намучила током ових миленијума [→ иако ме је прилично намучила током ових миленијума], али нећу!; Не – док нас Европа, која се клела да нас неће уцењивати [→ иако се клела да нас неће уцењивати], некако ипак уцењује; Констанца је лежала болесна, а неколицина пријатеља, који су требали да прате

сиромашни ковчег [→ иако је требало да прате сиромашни ковчег], вратили су се натраг пошто их је напољу дочекала права провала облака; [...] оне, заправо, усвајају и пропагирају доминантне социјалне и културне вриједности, *које су усмјерене против њихове властите сполне групе*. [→ иако су усмјерене против њихове властите сполне групе] и др.

Мада је у свим наведеним примјерима доминантна „неадјективна“ компонента управо концесивна, о „правим“ релативним клаузама са концесивном семантиком можемо говорити само у примјерима гдје је та семантика прецизирана партикулом *ипак* у надређеној клаузи (нпр. „И сама Софка, *која је била навикла на толики сјај, ипак* чисто претрну“ или „Не – док нас Европа, *која се клела да нас неће уцењивати, некако ипак* уцењује“). У овим реченицама концесивна партикула *ипак* предодређује концесивну интерпретацију релативне клаузе као једину могућу додатну семантичку опцију.

4. Закључак

У раду смо показали да синтаксичке јединице са примарном адјективном семантиком, и на синтагматском и на реченичном нивоу, могу имати концесивну као придружену семантичку вриједност. Концесивна семантика може се у одређеној мјери јавити и код конгруентних и неконгруентних атрибута, те код рестриктивних (атрибутских) релативних клауза, али међу синтаксичка средства за исказивање концесивног значења можемо сврстати само неке предикатске апозитиве и нерестриктивне (апозитивне) релативне клаузе са концесивном семантиком. Будући да нерестриктивне клаузе имају улогу да у реченицу унесу неку додатну информацију у вези са већ идентификованим, одређеним именским појмом, то им оставља могућност да успоставе и неку неадјективну везу са предикатом надређене клаузе. Уколико је карактеристика те везе супротност са очекиваним одређењем именског појма и уколико је та семантика прецизирана партикулом *ипак* у надређеној клаузи, можемо говорити о концесивном семантичком подтипу нерестриктивних релативних клауза.

ИЗВОРИ

Албахари: Давид Албахари. *Светски путник*. Београд: Стубови културе, 2001.

Андрић: Иво Андрић. *На Дрини ћуприја*. Београд: БИГЗ, 1985.

Базар: Базар, бр. 1191.

Блиц: Блиц, бр. 4867.

Еуро Блиц: Еуро Блиц, бр. 5003.

Живановић: Миодраг Живановић. *Eine Kleine Nachtmusik*. Бања Лука: Литера, 2009.

Живковић: Зоран Живковић. *Четврти круг*. Београд: Лагуна, 2004.

Закон 1: *Закон о апотекарској дјелатности РС*. // „Службени гласник РС“, бр. 119/08.

Закон 2: *Закон о равноправности сполова у БиХ*, Министарство за људска права и избјеглице БиХ, Агенција за равноправност сполова БиХ, Сарајево, 2007.

Илустрована политика: Илустрована политика, бр. 2693.

Киш: Данило Киш. *Башта, пепео*. Подгорица: Вијести, 2004.

Куић: Гордана Куић. *Преостале приче*. Београд: Алнари, 2009.

Николић: Данило Николић. *Краљица забаве*. Београд: Политика / Народна књига, , 2004.

НИН: НИН, бр. 3113, 26.8.2010.

Павић: Милорад Павић. *Хазарски речник*. Београд: Просвета, 1988.

Политика: Политика, бр. 34774.

Селимовић: Меша Селимовић. *Дервиш и смрт*. Сарајево: Свјетлост, 1968.

Станковић: Борисав Станковић. *Нечиста крв*. Београд: Политика / Народна књига, 2004.

Ћопић: Бранко Ћопић. *Глуви барут*. Београд: Просвета, Сарајево: Свјетлост, Сарајево: Веселин Маслеша, 1975.

ЛИТЕРАТУРА

Блох 1980: Блох, Ернст. *Experimentum mundi*. Полит: Београд, 1980.

Будагов 1981: Будагов, Р. А. *Развитак и усавршавање језика*, Сарајево: Свјетлост, 1981.

Касирер 1985: Касирер, Ернст. *Филозофија симболичких облика, I Језик, II Митско мишљење, III Феноменологија сазнања, Дневник*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1985.

Ковачевић 1988: Ковачевић, Милош. *Узрочно семантичко поље*, Сарајево: Свјетлост, 1988.

Ковачевић 1998: Ковачевић, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа, Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 1998.

Пипер 2001: Пипер, Предраг. *Језик и простор*. Београд: XX век, 2001.